

OPIS SZLAKU BOHATERÓW WIEŻY SPADOCHRONOWEJ

1. POMNIK POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH

Naszą wędrówkę rozpoczynamy tu, w cieniu trzech skrzydeł Pomnika Powstańców Śląskich, który przez lata stał się jednym z symboli Katowic. Ten ważący przeszło 60 ton monument, będący darem społeczeństwa Warszawy, upamiętnia walkę o uznanie polskości Górnego Śląska, którą mieszkańcy tych ziem stoczyli w latach 1919-1921.

Pomimo tego, że powstania śląskie i wkroczenie wojsk niemieckich do Katowic w pierwszych dniach II wojny światowej dzieli dwadzieścia lat, to wydarzenia te są ze sobą nierozzerwalnie związane. Gdy 2 września 1939 roku jednostki wojskowe i oddziały powstańcze na mocy rozkazu Naczelnego Dowództwa opuściły miasto, do jego obrony stanęli nieliczni ochotnicy – weterani powstań śląskich, ale także ich kilkunastoletni synowie i córki, często w harcerskich mundurach, wychowani w duchu patriotycznego obowiązku.

To ich ofiarę i poświęcenie upamiętnia szlak, który dziś przejdziemy.

2. POMNIK HARCERZY WRZEŚNIA ORAZ PŁYTA PAMIĄTKOWA

Na katowickim Rynku możemy spojrzeć w twarze tych, którzy podjęli heroiczną walkę z niemieckim okupantem. Idący na czele Ryszard Kot, tuż za nim Olga Kamińska-Prokopowa, dalej Stanisław Sołtys i, pierwszy z lewej, Józef Pukowiec – to czworo harcerskich bohaterów. Ich zupełnie różne, lecz nieodmiennie tragiczne biografie stały się symbolem losów wszystkich druhen i druhów, poległych w trakcie działań wojennych w latach 1939-1945.

Zarówno pomnik jak i towarzysząca mu płyta pamiątkowa ulokowane były niegdyś kilkadziesiąt metrów dalej, w głębi ulicy Piotra Skargi. Miejsce to nie było przypadkowe – w 1939 roku w pobliżu znajdowało się podwórze kamienicy, na którym 4 września niemieccy żołnierze rozstrzelali około osiemdziesięciu Polaków, w tym wielu powstańców i harcerzy.

Kamienica i podwórze już nie istnieją. Tak samo brama przy ulicy Zamkowej, przez którą prowadzono pojmanych na miejsce egzekucji. Sama ulica dwukrotnie zmieniła swoją nazwę, znacie ją dziś jako aleję Wojciecha Korfantego. I choć czas zatarał przed naszymi oczami materialne ślady tamtych wydarzeń, pamięć o nich przetrwała w harcerskich pieśniach i gawędach.

3. TEATR ŚLĄSKI. RYNEK

Kiedy w 1907 roku katowicki teatr miejski inaugurował swoją działalność, niemiecki zespół aktorski złożył uroczystą przysięgę, że z tej oto sceny nigdy nie padną polskie słowa. Mimo to, ledwie piętnaście lat później, po włączeniu Katowic do II Rzeczypospolitej, wystawiono tu pierwszą polską sztukę.

Nie wiemy dziś, czy obrońcy, obsadzeni na dachu teatru z ciężkim karabinem maszynowym, byli świadomi tego, że walczą nie tylko o wolność swojego miasta, ale i o prawo do posługiwania się polską mową. Nie tylko zresztą oni bronili się zaciekle, nacierające oddziały Freikorpsu próbowali powstrzymać również ich koledzy, zajmujący stanowiska m.in. w nieistniejącym dziś gmachu Komunalnej Kasy Oszczędności (obecnie stoi tam dom handlowy Zenit), przyrynkowych kamienicach czy na wieży kościoła ewangelicko-augsburskiego na ulicy Warszawskiej. Niestety obrońcy nie mieli szans wobec przewagi nacierających sił niemieckich. Trwające kilka godzin walki zakończyły się 4 września rano.

OPIS SZLAKU BOHATERÓW WIEŻY SPADOCHRONOWEJ

Zgodnie z wojenną legendą, ostatni akt obrony centrum miasta miał miejsce później, gdy wojska Wehrmachtu triumfalnie wkraczały na Rynek, witane kwiatami i radosnymi okrzykami niemieckich mieszkańców Katowic. Wówczas w stronę oficera prowadzącego kolumnę miał zostać oddany strzał. Ataku rzekomo dokonała dziewczyna, Polka, może harcerka, ukrywająca broń w bukietcie kwiatów.

A teatr? W trakcie wojny z jego sceny nie padło żadne polskie słowo.

4. ULICA 3 MAJA. LICEUM

Łącząca Rynek z placem Wolności ulica 3 Maja jest jedną z najstarszych w mieście. Wytyczono ją w połowie XIX wieku, gdy Katowice były jeszcze wsią. Idąc jej ciągiem, rozejrzyjcie się uważnie – na pewno dostrzeżecie piękne, zabytkowe kamienice, zbudowane w pierwszych latach XX wieku. Ich mury były świadkami wrześniowej tragedii – starć Polaków z oddziałami Freikorpsu i triumfalnej defilady Wehrmachtu po zduszeniu zbrojnego oporu katowiczian.

Zwróćcie szczególną uwagę na budynek znajdujący się niedaleko placu Wolności. Dziś mieści się w nim liceum ogólnokształcące, ale w 1939 roku był on siedzibą Miejskiego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego, w którym działały również drużyny harcerskie. To z tego miejsca, 4 września, uzbrojona w karabin maszynowy drużyna wojskowa z 201 Pułku Piechoty ostrzeliwała nacierających Niemców. Prawdopodobnie wspierała ją grupa uczniów oraz harcerzy pod wodzą nauczyciela i harcmistrza Aleksandra Rzeszółki.

Niestety Polakom nie udało się powstrzymać natarcia. Bohaterski dowódca stracił życie jeszcze tego samego dnia, rozstrzelany na podwórzu przy ulicy Zamkowej. Ostatnia droga jego i innych skazanych na śmierć obrońców miasta wiodła ulicą 3 Maja, między kamienicami stojącymi tu do dziś.

5. DOM POWSTAŃCA

Sala kinowa na 500 osób, śląska restauracja, pomieszczenia mieszkalne i biurowe. Dzisiaj, stojąc pod Domem Powstańca, nie zdajemy sobie sprawy z tego, że oto patrzymy na międzywojenną nowoczesność z żelbetu i cegły, która dała schronienie Związkowi Powstańców Śląskich i wywalczonej przez nich polskości.

Nie bez powodu została także miejscem, z którego kierowano działaniami powstańców i harcerzy, wpierających obronę Górnego Śląska we wrześniu 1939 roku. Była także jednym z najdłużej broniących się punktów w mieście, bowiem Niemcy zdobyli budynek dopiero po wkroczeniu do Katowic regularnych oddziałów wojska, zmuszeni do użycia broni maszynowej oraz armatki przeciwpancernej. Jednak nawet to nie przeszkodziło ostatnim z obrońców prowadzić dalszych działań z ukrycia, aż do momentu dokładnego przeszukania gmachu. W efekcie wrześniowych wydarzeń w tym miejscu śmierć poniosło co najmniej kilkunastu Polaków. Dziś ich poświęcenie upamiętnia wmurowana w ścianę Domu tablica.

Dom Powstańca Śląskiego uroczystie otwarto w maju 1939 roku, jako ośrodek życia kulturalnego polskich Katowic. Ledwie cztery miesiące później za swoją siedzibę obrała go NSDAP (niemiecka partia nazistowska), kierująca inwigilacją miejscowej ludności. W ten sposób z miejsca krzewiącego polskości, Dom Powstańca stał się symbolem nazistowskiej opresji.

OPIS SZLAKU BOHATERÓW WIEŻY SPADOCHRONOWEJ

6. WIĘZIENIE PRZY ULICY MIKOŁOWSKIEJ

Na starej, wyblakłej fotografii, którą bez trudu znajdziecie w Internecie, widać uśmiechającego się ciepło mężczyznę o dobroncznym spojrzeniu. Jest słoneczny dzień, a ubrany w elegancki garnitur Józef Pukowiec pozuje do zdjęcia na tle wzniesienia i lasu. Fotografia nie pokaże nam jednak wszystkiego. Nie dostrzeżemy niskiego wzrostu i wady kręgosłupa mężczyzny, które uniemożliwiły mu czynną służbę wojskową podczas działań wojennych w 1939 roku. Nie zobaczymy także jego charyzmy, umiejętności organizacyjnych oraz niewątpliwego hartu ducha, dzięki którym ten niezwykle człowiek – nauczyciel, instruktor harcerski, polski patriota – mógł pełnić funkcję komendanta Śląskiej Chorągwi ZHP oraz organizować tajną, dywersyjną działalność harcerską w pierwszym roku wojny.

Kiedy w wyniku dekonspiracji Pukowiec został aresztowany, w ciągu kolejnych miesięcy przetrzymywano go w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu i w kilku więzieniach na terenie Śląska. Do Katowic, w których przez wiele lat mieszkał i działał, przewieziono go dopiero pod koniec życia. Po długim i wyniszczającym śledztwie, uznany winnym zdrady państwa, został skazany na śmierć, a wyrok wykonano przez zgilotynowanie w ponurych murach XIX-wiecznego więzienia pruskiego przy ulicy Mikołowskiej. Dokładnie tu, gdzie teraz stoicie.

Wielu Polaków, obrońców Katowic, harcerzy i działaczy konspiracyjnych podzieliło los Józefa Pukowca. Ostatnimi pamiątkami po nich i ich bohaterstwie pozostają dziś jedynie stare, wyblakłe fotografie.

7. DRAPACZ CHMUR

Jednym z najciekawszych obiektów na mapie przedwojennych Katowic był bez wątpienia wysokościowiec zlokalizowany przy dzisiejszej ulicy Żwirki i Wigury. Dzisiaj ten mierzący 62 metry budynek, w porównaniu z nowoczesnymi wieżowcami dominującymi w panoramie miasta, nie wydaje się wcale okazały czy wyjątkowy. Jednak w latach 30., drugi w Polsce a trzeci w Europie pod względem wysokości, zachwycał nowoczesną konstrukcją i stylem. Czternastopiętrowa, narożna część budynku mieściła mieszkania dla urzędników, którzy popołudniami odpoczywali na znajdującym się na dachu tarasie, oferującym wspaniały widok na miasto...

...a także na niebo, na którym 1 września 1939 roku pojawiły się pierwsze niemieckie samoloty. To właśnie między innymi ulokowany na „drapaczu chmur” posterunek obserwacyjno-meldunkowy obrony przeciwlotniczej, obsadzony przez harcerzy, obwieścił Katowicom rozpoczęcie wojny.

8. WIEŻA SPADOCHRONOWA

I tak docieramy do symbolu obrony Katowic i pomnika poległych w jej trakcie harcerzy. Ta biało-niebieska stalowa konstrukcja, na którą teraz patrzycie, to replika wieży spadochronowej, która stała w tym miejscu przed wojną. Wybudowano ją w 1937 roku, z inicjatywy Ligii Ochrony Powietrznej i Przeciwigazowej. Oryginalna wieża mierzyła 50 metrów wysokości i była najwyższą tego typu konstrukcją spośród wszystkich 16 wież spadochronowych wybudowanych w Polsce. Jako jedyna była także wyposażona w elektryczną windę.

OPIS SZLAKU BOHATERÓW WIEŻY SPADOCHRONOWEJ

Celem budowy wieży było nie tylko szkolenie przyszłych skoczków, ale także propagowanie sportu spadochronowego, do którego zachęcano młodzież. Chętni amatorzy, jeśli tylko starczyło im odwagi, mogli również wykonać skok.

Wojna brutalnie odebrała wieży jej sportowy charakter. W pierwszych dniach września 1939 roku na jej platformie działał wojskowy punkt obserwacyjno-meldunkowy. Pomimo wycofania się żołnierzy z miasta, część ochotniczych oddziałów obrońców (w tym wielu harcerzy) pozostała na terenie parku Kościuszki, patrolując okolicę i budując okopy. Kiedy wojska niemieckie były już blisko, od strony wieży padły strzały. Wehrmacht odpowiedział na nie ogniem z karabinów maszynowych i działka przeciwpancernego, poważnie uszkadzając platformę oraz windę wieży. Po zakończeniu potyczki w parku, oddziały niemieckie skierowały się na północ, w stronę centrum miasta.

Wydarzenia te rozegrały się rankiem 4 września. Choć ani los, ani tożsamość obrońców wieży nie są dziś znane, katowiccy harcerze co roku oddają w tym miejscu hołd bohaterskim młodym ludziom, którzy z determinacją stanęli w obronie swojego kraju, nie wahając się przed złożeniem najwyższej ofiary.

9. ZBIOROWA MOGIŁA HARCERZY I POWSTAŃCÓW

W latach 30. XX wieku Panewniki nie były integralną częścią Katowic, a leżącą nieopodal odrębną gminą. Być może to ten fakt zdecydował, że we wrześniu 1939 roku hitlerowcy postanowili zwieźć na tutejszy cmentarz zwłoki obrońców Katowic, przepelniające miejskie kostnice. Wśród pochowanych w masowej mogile znaleźli się harcerze i powstańcy rozstrzelani w wyniku egzekucji (m.in. na podwórzu przy ul. Zamkowej) oraz obrońcy polegli w walce o katowickie Śródmieście. Zaraz po wojnie pochowano tu również ekshumowane szczątki ofiar zbrodni dokonanych w Lasach Panewnickich.

Miejsce, w którym obecnie znajduje się pomnik, tylko w przybliżeniu wskazuje położenie pierwotnej mogiły. Na początku okupacji grób zrównano z ziemią, by zatuszować jego istnienie i wymazać ze zbiorowej świadomości wydarzenia pierwszych dni września. Niemcy nie chcieli w Katowicach grobów poległych obrońców. Świadczyłyby one bowiem o tym, że – wbrew hitlerowskiej propagandzie – miasto stawiało opór, a jego mieszkańcy byli gotowi oddać życie za swoją polskość.

Miejscowi jednak nie zapomnieli – w trakcie wojny składali tu kwiaty i zapalali świece. Pamięć o bohaterach przetrwała.

10. KATOWICKIE PALMIRY

Położone w południowej części Katowic Lasy Panewnickie do dziś skrywają tajemnicę wrześniowych wydarzeń – zbrodni, jakiej najeźdźca dopuścił się w pierwszych tygodniach wojny i którą starał się ukryć przed oczami świata.

Nie wiemy dziś, w jakich dokładnie okolicznościach dokonywano egzekucji, kto ani dlaczego skazał tych ludzi na śmierć. Nie możemy być pewni, ile dokładnie ofiar spoczęło w tej okolicy i ilu masowych mogił nie udało się po wojnie odnaleźć. Ostatecznie, nie wiemy nawet kim byli ci, którzy stracili tutaj życie. Poza kilkoma wyjątkami, pozostają oni „bezimiennymi bohaterami”, a ich losy i droga, którą przebyli, by spocząć na zawsze wśród panewnickich lasów, pozostaną dla nas tajemnicą.

OPIS SZLAKU BOHATERÓW WIEŻY SPADOCHRONOWEJ

Jedyne, czego możemy być pewni, to to, że byli czyimiś synami, córkami, rodzicami, być może powstańcami lub harcerzami – którzy w poczuciu obowiązku, w pierwszych dniach wojny, wyszli z domów, do których nie dane było im już nigdy wrócić.

W tym miejscu nasza wędrówka dobiega końca. Wspólnie odwiedziliśmy najważniejsze miejsca związane z obroną Katowic we wrześniu 1939 roku. Dzięki Wam, pamięć o tych strasznych wydarzeniach i ludziach, którzy brali w nich udział, pozostanie nadal żywa.

NA PODSTAWIE:

- <https://katowice.ap.gov.pl/ap/tekst/jak-powstawa-pomnik-powstacow-lskich-w-katowicach-1965-1967>
- <https://krajoznawca.org/kg30/386-harcerski-pomnik-w-katowicach-ma-30-lat>
- http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Teatr_%C5%9AIm%C4%85ski_im._Stanis%C5%82awa_Wyspia%C5%84skiego_w_Katowicach
- <https://zabytek.pl/pl/obiekty/katowice-teatr-im-stanislawa-wyspianskiego>
- <http://8lo.pl/historia-szkoly/>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Ulica_3_Maja_w_Katowicach
- <https://plus.dziennikzachodni.pl/historia-katowice-1939-tajemnica-pewnego-zdjecia-kim-byl-fotograf/ar/12440310>
- https://mhk.katowice.pl/images/artykuly/inne/do-pobrania/W_okupowanym_miescie.pdf
- <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/tablica-upamietniajaca-jozefa-pukowca-pojawila-sie-na-murze-aresztu-sledczego>
- <http://www.rybnik.zhp.pl/hufiec/bohater.html>
- <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-265329>
- <https://culture.pl/pl/dzielo/katowicki-drapacz-chmur>
- <http://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/23517?t=Tajemniczy-bohaterowie-katowickiej-wiezy>
- <http://elitadywersji.org/wieza-spadochronowa-katowice/>
- <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/harcerstwo/75207,Legenda-katowickiej-wiezy.html>
- <https://1wrzesnia39.pl/39p/artykuly/52741,Wieza-spadochronowa.html>
- <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/zbrodnie-niemieckie/65877,Tajemnice-panewnickich-lasow.html>
- <https://naszahistoria.pl/panewnicka-mogila-1939-takze-pamiec-miala-zginac/ar/10758184>
- <https://www.youtube.com/watch?v=uGKQ6bjdULg>